

Antoni Lubelczyk

Nowe dane do poznania dziejów „Zamku Średniego” (Kamieńca) w Odrzykoniu woj. krośnieńskie w świetle ostatnich badań archeologicznych

WSTĘP

W okresie od sierpnia do listopada 1996 roku, na zlecenie Pana Andrzeja Koldera — dzierżawcy „Zamku Średniego” i właściciela „Muzeum Kamieniec”, oraz zaleceń Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krośnie, prowadzono nadzór archeologiczny nad odgruzowywaniem dziedzińca „Zamku Średniego” w Odrzykoniu-Kamieńcu (a w zasadzie na Zamku Korczyńskim). Oczyszczania tego terenu, pan Andrzej Kolder rozpoczął znacznie wcześniej i wtedy okresowe inspekcje przeprowadzał mgr Jerzy Ginalski — Konserwator Zabytków Archeologicznych w Krośnie.

Zakres prac ziemnych i murarskich uzgadniany był z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Krośnie, z którego ramienia częste inspekcje przeprowadzał tutaj mgr Piotr Łopatkiewicz z Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Krośnie. Podstawowym celem, zarówno dla inwestora, jak i służby konserwatorskiej było wyrównanie dziedzińca do poziomu z XVI wieku — okresu świetności Zamku Średniego. Trzeba wyraźnie zaznaczyć, iż taki postulat wysunięty został już przez M. Brykowską, która w ramach Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej, przeprowadziła pod koniec lat sześćdziesiątych i na początku lat siedemdziesiątych kompleksowe badania architektoniczne (1970).

Oprócz dziedzińca zamierzano również oczyścić kaplicę, budynek przy murze granicznym oraz rejon bramy. Równocześnie z odsłanianiem reliktów tych budynków, prowadzone były prace murarskie, związane z zabezpieczeniem korony murów, spoinowaniem i wstawianiem elementów kamieniarki, które bezprzecnie związane były z poszczególnymi odcinkami murów (np. węgary leżące przy otworach drzwiowych). Każdorazowo, zakres prac murarskich uzgadniany był z Państwową Służbą Ochrony Zabytków w Krośnie.

Przed przystąpieniem do nadzoru archeologicznego, zapoznano się ze stanem dotychczasowej dokumentacji archeologicznej, architektonicznej i historycznej dotyczącej „Zamku Średniego”. Najpoważniejsze badania na terenie Zamku Średniego przeprowadził Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej w latach 1967–1970 (M. Brykowska 1970; A. Wentkowska 1970 — por. archiwum Muzeum Okręgowego w Krośnie MOK-A-D-30 i MOK-A-D-34) i PKZ-ty kra-

kowskie (T. Małkowska-Holcer 1972). Założono wtedy na terenie Zamku Średniego i jego przedzamcza 12 wykopów archeologicznych (ryc. 1), rozeznając strefę przy północnej ścianie kaplicy i przyległym do niego od wschodu budynku; przy schodach na Zamek Wysoki; przy tarasie przed obecnym muzeum oraz w rejonie bram i kurtyny północnej zamku. Wykopy te sięgały głębokości nawet 8 m od poziomu portalu (około 5 m od poziomu dziedzińca przed jego odgruzowaniem). Oprócz nowożytniej warstwy destrukcyjnej, stwierdzano w nich warstwę spalenizny i gruzu z XVI lub pocz. XVII wieku, a niżej warstwy późnośredniowieczne. Przy murze kurtynowym natrafiono nawet na ceramikę wczesnośredniowieczną, znajdującą się niestety na złożu wtórnym. Badania te, jak się wydaje, mogą służyć za podstawę do wytyczania programu dalszych prac. Udokumentowana wtedy stratygrafia, jest dobrą skalą porównawczą do osłanianych obecnie poziomów. Trzeba zaznaczyć, iż taka synchronizacja jest możliwa dzięki stosowaniu już wtedy jednego poziomu odniesienia dla wszystkich wykopów. Tym punktem odniesienia jest próg portalu na Zamku Wysokim (447.90 m n.p.m.).

Oprócz tego, kilkakrotnie drobne badania archeologiczne prowadził tutaj Józef Janowski (1966, 1968), Andrzej Żaki (1965) oraz Michał Proksa (1988), a uzupełniające badania architektoniczne J. Starzewska i H. Iłowski (1984).

Wykopy J. Janowskiego wykonane zostały głównie w obrębie Zamku Dolnego, choć spenetrowane zostały również piwnice Zamku Wysokiego i teren Zamku Średniego (J. Janowski 1968, s. 89–90, ryc. 1). Z dziedzińca Zamku Dolnego pozyskał on bardzo bogaty zestaw kafli z XVI i XVII wieku (tamże, ryc. 3–10) oraz fragmenty naczyń kultury łużyckiej i ceramikę wczesnośredniowieczną, znajdującą się jednak na złożu wtórnym (tamże, s. 89–90, ryc. 2).

Badania M. Proksy (1988, s. 15, ryc. 7) doprowadziły natomiast do odsłonięcia fundamentów półokrągłej baszty.

Już po pierwszych dniach sprawowania nadzoru archeologicznego, okazało się, że na dziedzińcu znajduje się gruby nakład nierozwarstwiającego się gruzu, ale kryjący wiele elementów architektonicznych (kroksztyny, węgary, nadproża itp). Biorąc pod uwagę odsłanianie nowych murów, postulować należy na przyszłość nadzór historyka architektury.

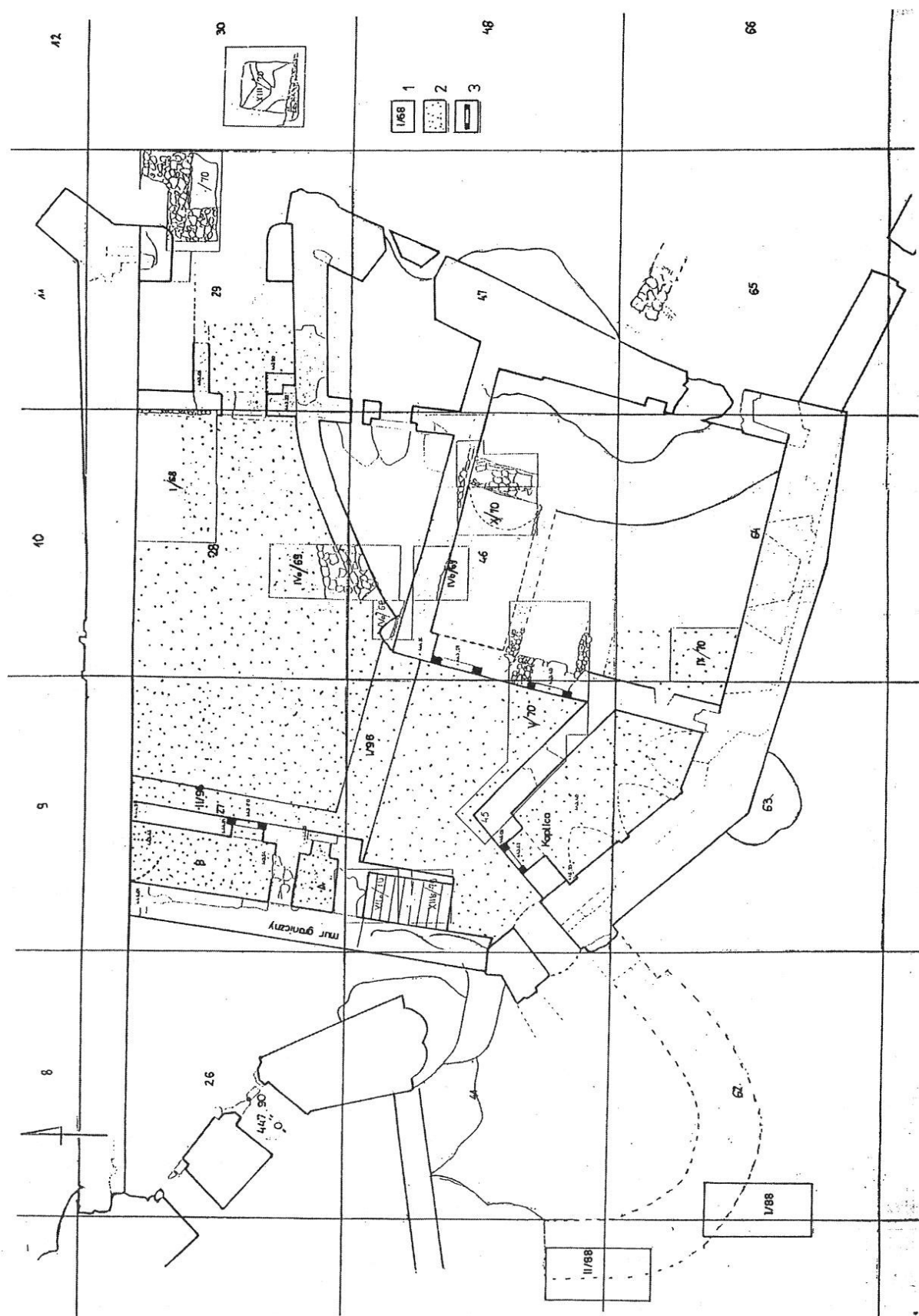

Рис. 1. Одрзкоў — (Камінец), woj. Krosno. Plan „Zamku Średniego” z naniesioną siatką arową i wykopami archeologicznymi. 1 — wykopy archeologiczne, 2 — strefa odgruzowywania w 1996 roku, 3 — odsłonięte nadproża z węgrami

Abb. 1. Одрзкоў (Камінец), Województwo Krosno. Plan der „Mittelburg”. 1 — Grabungen, 2 — Entrümmerungszone, 3 — Enttümmerungszone mit Türsäulen

Рис. 1. Одржиконь — (Каменец), воев. Кросно. План „Среднего замка” с сеткой квадратов и археологическими раскопами. 1 — археологические раскопы, 2 — зона снятия строительного груза в 1996 г., 3 — открытые перемычки с подпорками

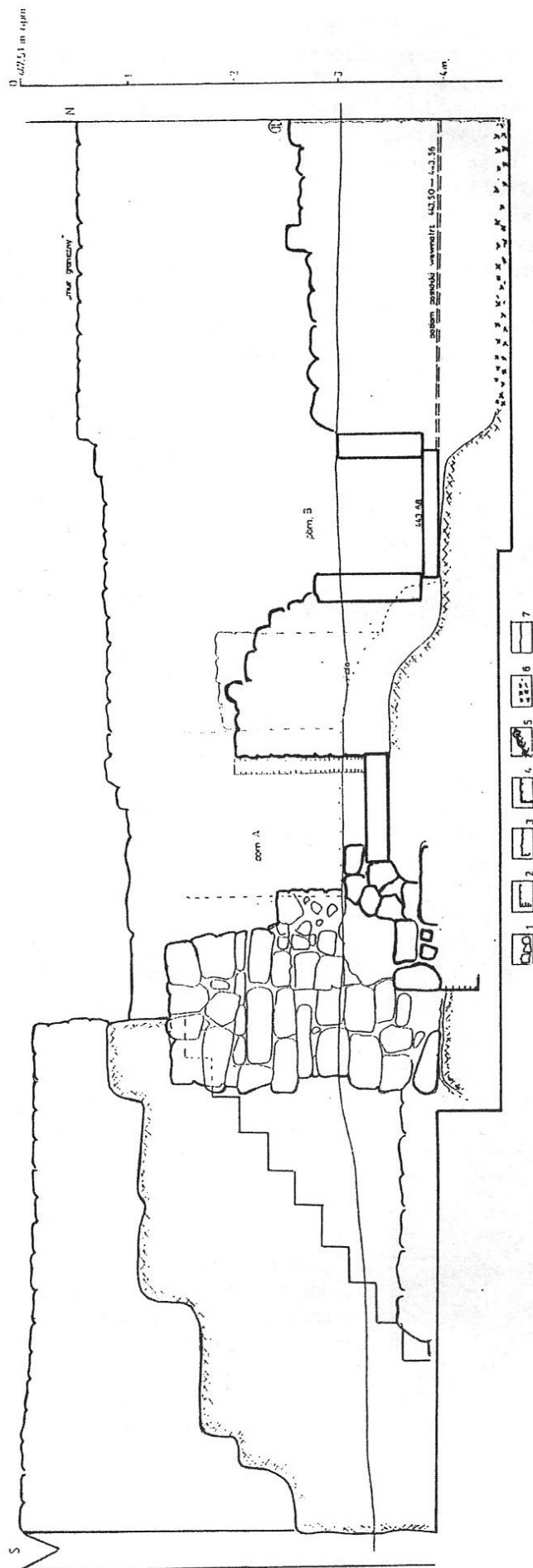

Рис. 2. Одрзкоі — (Kamieniec), woj. Krosno. „Zamek Średni” — widok od wschodu na „mur graniczny” i znajdujące się przy nim pomieszczenia oraz schody prowadzące na „Zamek Wysocki”. 1 — mury kamienne, 2 — mury ceglane, 3 — profil murów z pierwszego planu, 4 — profil murów z głębi, 5 — skała macierzysta, 6 — warstwa spalenizny, 7 — poziom terenu przed odgruzowaniem

Abb. 2. Odrzkoі (Kamieniec), Wojewodschaf Krosno. Sicht vom Osten auf die Grenzmauer und die nahegelegenen Kammern und die Treppe zur Oberburg. 1 — Steinmauer, 2 — Ziegelmauer, 3, 4 — Profil der Mauer, 5 — Ausgangsgestein, 6 — Verbrennungsschicht, 7 — Geländeneiveau vor der Entrümmerung

Рис. 2. Оджиконь — (Каменец), воев. Кросно. „Средний замок” — вид с востока на „граничную стену” и примыкающие к ней помещения и лестница, ведущая на „Высокий замок”. 1 — каменные стены, 2 — стены из кирпича, 3 — профиль стен на глубине, 4 — профиль стен первого плана, 5 — материковая скала, 6 — слой гари, 7 — уровень поверхности перед снятием груза

W momencie przystąpienia do sprawowania nadzoru archeologicznego dziedziniec znajdował się mniej więcej na poziomie wejścia do niewielkiego pomieszczenia przy schodach na Zamek Wysoki (około 444.20–444.50 m n.p.m — 3,40–3,70 m od progu portalu na Zamku Wysokim). Zasypana była cała kaplica aż po podstawę sklepienia (ryc. 4) oraz budynek przy murze granicznym (oprócz niewielkiego pomieszczenia przy schodach — zwanego dalej pomieszczeniem „A”). Przy omawianiu odsłanianych murów i warstw w miarę możliwości będą podawane ważniejsze poziomy w wartościach bezwzględnych oraz względnych w stosunku do progu portalu na zamku wysokim (dane w nawiasie kwadratowym), a rzadziej w stosunku do powierzchni i innych elementów.

Przedstawiane sprawozdanie należy traktować jako wstępne i częściowe, gdyż od samego początku odgruzowywanie Zamku Średniego planowano jako inwestycję wieloletnią. Stąd na obecnym etapie nie będę przedstawiał szczegółowo stanu dotychczasowych badań i historii obiektu. Na okres późniejszy pozostawiam również szczegółową synchronizację nawarstwień udokumentowanych przez „zespół

warszawski” i odsłanianych obecnie. Zgeneralizowany schemat takiej synchronizacji przedstawiłem na ryc. 6.

Jeszcze przed objęciem nadzoru archeologicznego, odgruzowano wąskie pomieszczenie przy schodach na Zamek Wysoki, uzyskując fragmenty kafli z XVI i XVII wieku, które przejęte zostały przez PSOZ w Krośnie. Wtedy to zarysował się także, wysunięty mur znajdujący się na przedłużeniu muru obramiającego taras przed muzeum, co sugerowało istnienie tutaj jakiejś ściany lub łuku. Stąd też w miejscu tym postanowiono założyć wykop sondażowy I/96. Dalej, w celu rozeznania stratygrafii w rejonie zasypanego budynku przy „murze granicznym” wykonano wąski sondaż wzdłuż jego ściany (oznaczony jako II/96). Po tym wstępnym rozeznaniu stratygrafii, okazało się, że dziedziniec pokryty jest grubą warstwą nierozwarstwiającego się wewnątrz gruzu, więc przystąpiono do systematycznego obniżania się na terenie całego dziedzińca oraz odgruzowywania kaplicy i budynku przy „murze granicznym”. Na samym końcu oczyszczono część północną dziedzińca, pozostawiając dla bezpieczeństwa pas od strony muru kurtynowego oraz rejonu bramy.

HISTORIA OBIEKTU

Ryc. 3. Odrzykoń (Kamieniec), woj. Krosno. Widok z bramy na majdan „Zamku Średniego” oraz „Zamek Wysoki”

Abb. 3. Odrzykoń (Kamieniec), Wojewodschaft Krosno. Sicht vom Tor auf den Mittelburghof und Oberhof

Рис. 3. Оджиכון — (Каменец), воев. Кросно. Вид с ворот на двор „Среднего замка” и „Высокий замок”

T. Małkowska-Holcer (1972), historię zamku „Kamieniec” zawiera w VII etapach:

Etap I. Nieudokumentowany bliżej początek zamku. Pierwszą wzmiankę o Kamieńcu spotykamy w dokumencie Kazimierza Wielkiego z roku 1348, w którym to dokumencie lokującym wieś Osobnicę koło Jasła, za świadka podawany jest „burgrabia de Camyenech” (T. Małkowska-Holcer, 1972, s. 139).

Etap II. Przełom XIV i XV wieku. W roku 1399, Władysław Jagiełło, w ramach przygotowań do wojny z Krzyżakami i wzmocnienia granicy południowej, na wypadek dywersji Zygmunta Luksemburczyka dokonuje objazdu południowego pogranicza, odwiedzając również „Kamieniec” (tamże, s. 140–141).

Przed rokiem 1402, zamek przechodzi w ręce Klemensa z Moskorzewa, herbu Pilawa. W tymże roku konsekrowana jest kaplica zamkowa (według badaczy na Zamku wysokim). Z nim to właśnie należy wiązać powstanie Zamku Wysokiego na kulminacji wzniesienia.

Nieco późniejszy, ale istniejący już zapewne w połowie XV wieku jest „Zamek Średni”, zabezpieczony od wschodu fosą (tamże, s. 145).

Etap III — lata 1450–1530. Zapoczątkowuje je objęcie zamku przez Henryka, wnuka Klemensa i przekształcenie się zamku w główną siedzibę Kamienieckich (nowej gałęzi Pilawitów). Ta faza rozwojowa zamku jest okresem ostatecznego ukształtowania się, czteroczęściowego zespołu zabudowy wzgórza — Zamku Wysoki i przedzamcze odrzykońskie oraz Zamek Średni i przedzamcze korczyńskie — to ostatnie powstałe pod koniec tej fazy (tamże, s. 146). Okres ten kończy się sprzedaniem Zamku Średniego Bonarom.

Etap IV — lata 1530-ok. 1600. Odsprzedany w 1530 roku Bonarom Zamek Średni, staje się własnością Firlejów. Zamek Wysoki pozostaje natomiast w rękach Kamienieckich

Рис. 4. Одрзыкоń — Zamek (Kamieniec), woj. Krosno. Widok z „Zamku Wysokiego” na kaplicę. Tutaj dobrze widoczna warstwa nasypu oraz obfitość wydobytych z niego detali architektonicznych i płytek posadzkowych

Abb. 4. Odrzykoń (Kamieniec), Wojewodschaft Krosno. Sicht aus der Oberburg auf die Kapelle

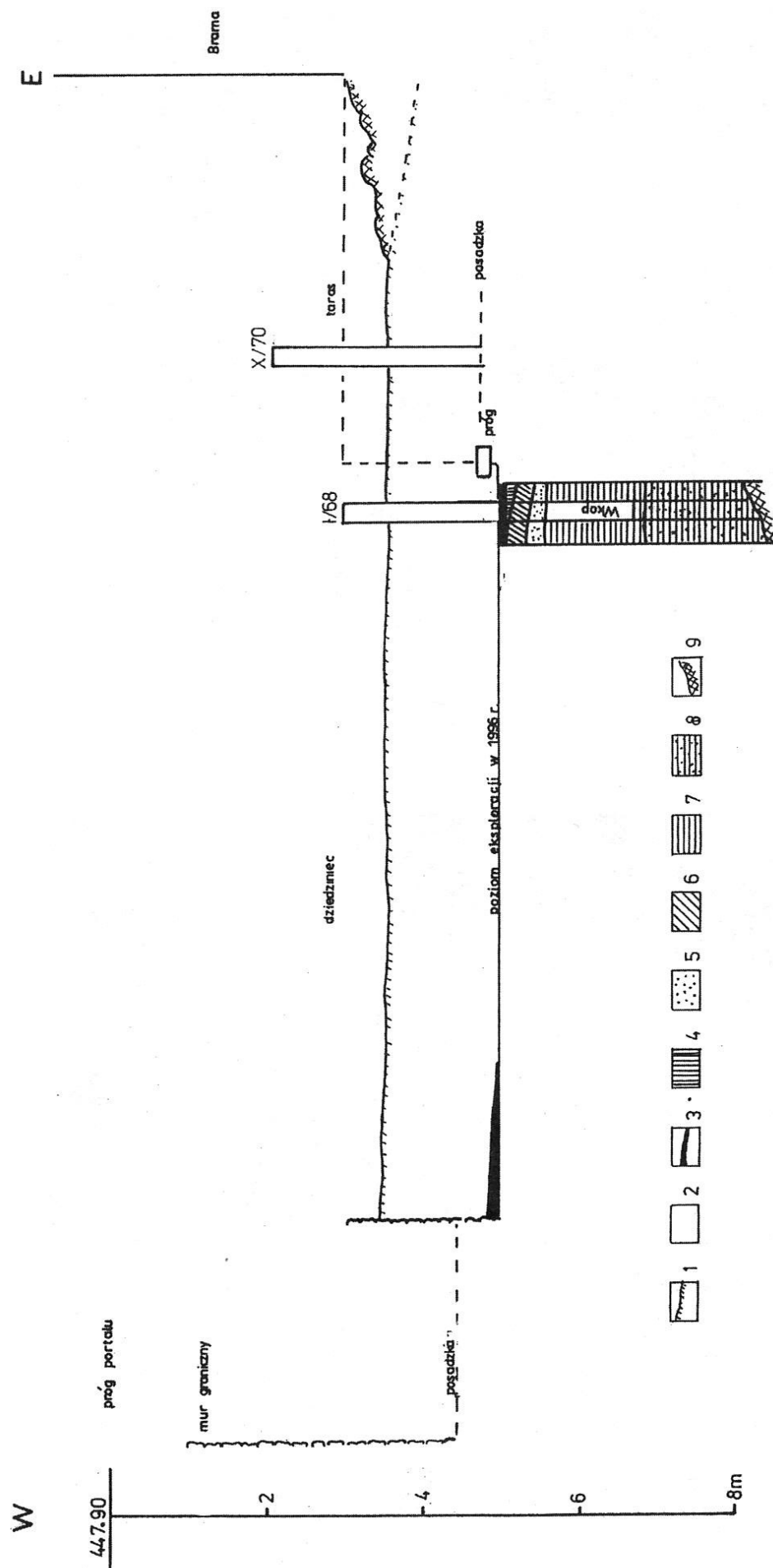
Рис. 4. Одзикоń — (Каменец), воев. Кросно. Вид с „Высокого замка” на часовню. Здесь хорошо видим слой насыпи и обильное количество добытых из него архитектурных деталей и плиток от пола

Рис. 5. Одрзыкоń — Zamek (Kamieniec), woj. Krosno. Tarcza herbowa Henryka Kamienieckiego, wydobyta z gruzu przy kaplicy

Abb. 5. Odrzykoń (Kamieniec), Wojewodschaft Krosno. Wappenschild von Henryk Kamieniecki

Рис. 5. Одзикоń — (Каменец), воев. Кросно. Гербовый щит Генриха Каменецкого, добытый из груза у часовни

Rys. 6. Odrzkoń — Zamek (Kamieniec), woj. Krosno. Schematyczny przekrój nawarstwień W-E (mur graniczny — taras-brama). 1 — poziom terenu przed obecnym odgruzowaniem, 2 — gruz, 3 — szara ziemia ze spalenizną, 4 — zaprawa wapienna, 5 — piasek, 6 — brunatna ziemia, 7 — brązowa spieczona glina, 8 — brązowa spieczona glina, 9 — skała macierzysta

Abb. 6. Odrzkoń (Kamieniec), Województwo Krosno. Schnitt W-E: 1 — Gelände vor der Entrümmerung, 2 — Trümmer, 3 — Bleicherde mit Verbrennungsresten, 4 — kalkspeis, 5 — Sand, 6 — Braunerde, 7 — braune Tonerde, 8 — braune Tonerde, 9 — Ausgangsgestein

Рис. 6. Одржко́нь - (Каменец), воев. Кросно. Схематический разрез наслоений по линии запад-восток (граничная стена-терраса-ворота). 1 — уровень поверхности перед снятием груза в этом году, 2 — груз, 3 — серая земля со следами пожара, 4 — известковый раствор, 5 — песок, 6 — бурая земля, 7 — коричневая земля, 8 — коричневая супись, 9 — материковая скала

do roku 1579, kiedy to sprzedany został rodzinie Sienieńskich, a następnie Stadnickich, a od roku 1601 Skotnickich (tamże, s. 148).

W tym czasie Zamek Wysoki podwyższony o jedną kondygnację, do wysokości zachowanych do dziś kamiennych kroksztynów. Natomiast Zamek Średni przekształcony jest w okazałą, reprezentacyjną siedzibę. O rozmachu prac budowlanych świadczą licznie znajdowane obecnie elementy kamieniarki późnogotyckiej i renesansowej.

Etap V — pierwsza połowa XVII wieku. Na początku wieku obie części przechodzą w ręce nowych właścicieli — Skotnickich (Zamek Wysoki) i Firlejów (Zamek Średni). Mnożą się konflikty, wynikające ze wspólnego użytkowania tych samych elementów. Z jednej strony jedyna studnia istniała na przedzamczu odrzykońskim, a z drugiej strony od wschodu przez Zamek Średni prowadziło dogodne dojście na Zamek Wysoki.

W 1613 roku, Jan Skotnicki rozpoczął remont Zamku Wysokiego — wzmocnił ściany, przesklepił część pomieszczeń, założył nową klatkę schodową, wymienił podłogi i piece (tamże, s. 149).

Na Zamku Średnim, wzdłuż muru północnego wydzielono dojście na Zamek Wysoki.

Etap VI — lata 1630–1730. W roku 1630 jedynymi właścicielami Kamieńca stają się Firlejowie. Po śmierci Mikołaja Firleja i ponownemu wyjściu za mąż Zofii za Jakuba Kalińskiego w 1652 roku, Zamek Wysoki dzierżawi Paweł Skotnicki, a nad pozostałą częścią warowni, zamieszkałą tylko czasowo, opiekę sprawuje burgrabia. Z lat pięćdziesiątych XVII wieku, pochodzi szereg wzmianek, mówiących o ciągłych sporach między Pawłem Skotnickim i Kalińskim. Nasilenie ich sporu przypada na okres przygotowań przed najazdem Rakocznego. Wtedy to Skotnicki zmuszony został opuścić zamek. Po śmierci Zofii Kalińskiej, zamek dziedziczy jej syn Jan Firlej. Jego potomkowie dzierżają go do roku 1730.

Etap VII — od roku 1730 do 1945. Cały zamek powierzony został pieczy burgrabiego. Nie mógł on już pełnić żadnych funkcji obronnych. Stało się to przyczyną jego powolnego upadku, zapoczątkowanego w połowie XVII wieku. W 1730 roku staje się własnością rodziny Scipio del Campo, a w 1778 roku Jabłonowskich. W latach trzydziestych XIX wieku, ponownie został podzielony pomiędzy Starowiejskich (Zamek Wysoki) i Fredrów (Zamek Średni).

Duży stopień zniszczenia zamku odnotowany jest już w latach osiemdziesiątych XVIII wieku (T. Małkowska-Holcer 1972, s. 151 i n.).

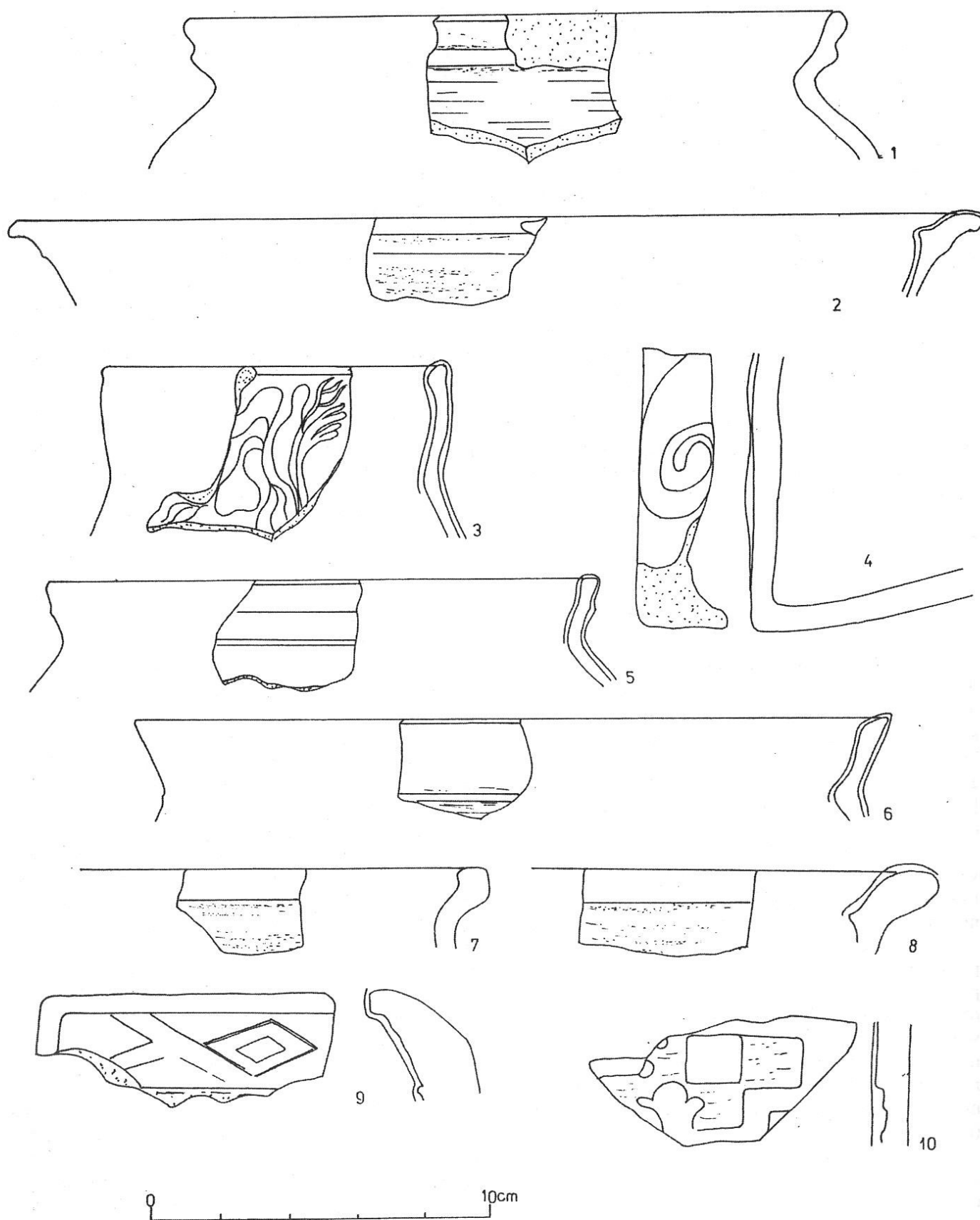
WYNIKI NADZORU ARCHEOLOGICZNEGO Z 1996 ROKU

Na wstępie wykonano sondaż I/96, biegnący od wejścia do pomieszczenia „A” w budynku przy murze granicznym do załomu tarasu (ryc. 1). Miał on za zadanie, uchwycenie ewentualnego muru, gdyż przy wspomnianym wyżej budynku zaobserwowano występ muru. Powierzchnia dziedzińca znajdowała się na poziomie około 444.50–444.20 m n.p.m. [340–370 cm od poziomu portalu]. Sondaż ten eksplorowano do gł. 150 cm. Okazało się, że całą przestrzeń wypełniał gruz — góra z większymi kamieniami, które sugerowały początkowo istnienie muru, a niżej drobniejszy żółtoszary, niekiedy o różowym odcieniu. Zaobserwowany występ muru, przy ścianie budynku od strony muru granicznego posiadał lico, zgrywające się z dalej biegnącą ścianą tego budynku od strony północnej (ryc. 1, 2). Na głębokości około 100 cm [400 cm] przy ścianie wystąpiła już skała macierzysta, której poziom obniżał się ku środkowi. W zasypisku tego wykopu i później w jego najbliższej strefie znaleziono szereg detali architektonicznych — węgary, kroksztyny, gzymsy, kropielnicę. Z miejsca tego pozyskano materiał archeologiczny datowany na XVI i XVII wiek, zalegający jednak na złożu wtórnym (tabl. I, 1–2).

Relacja odkrytych murów i poziomu dziedzińca względem portalu na Zamku Wysokim przedstawiona została na ryc. 2 i 6.

Następnie, wykonano wąski sondaż II/96, przy ścianie budynku w rejonie „muru granicznego” (ryc. 1, 2). Wnętrze budynku było całkowicie zasypane. Korona muru znajdowała się na poziomie 444.74–445.00 m n.p.m. [2,90–3,20]. Po usunięciu ziemi w przekopie II/96, ukazał się otwór drzwiowy z zachowanym węgiem (drugi węgiel znaleziono w zasypisku).

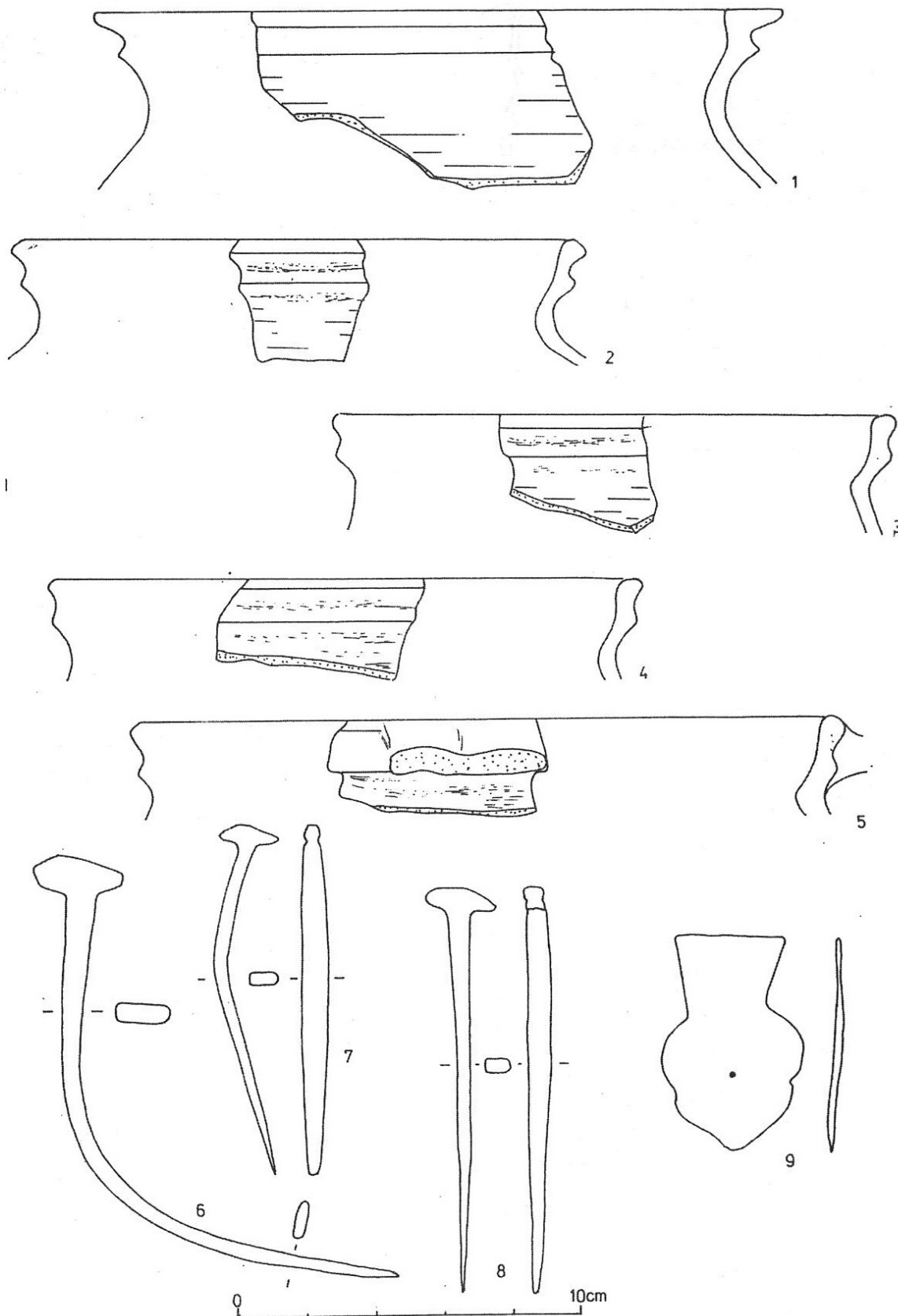
W świetle tego otworu uzyskano profil zasypiska. Był to niezbyt gruby gruz ze spiaszczoną zaprawą. Podobny gruz, może trochę grubszy, znajdował się w zasypisku sondażu. Oprócz kamieni, występowała tutaj cegła palcówka różnych rozmiarów (także bardzo duża i gruba) oraz detale architektoniczne (węgiel drzwi i fragment obramienia okiennego). Na wstępie wykop ten eksplorowano do poziomu progu w drzwiach — 443.70 m n.p.m. [4,20 m]. Znacznie później, w trakcie odgruzowywania części północno-zachodniej dziedzińca, obniżono się jeszcze niżej i wtedy na murze zaobserwowano przepalony kamień, a na poziomie 442.90–443.10 m n.p.m. [4,80–5,00] warstwę z węgielkami drzewnymi (ryc. 2). Niestety z warstwy tej nie pozyskano żadnego materiału archeologicznego, ale jest ona porównywalna z odsłoniętą na tym samym poziomie warstwą z wykopu I/68, w której znajdowano w większości materiał z XVI lub początku XVII wieku (tabl. III, 4, 8, 9). Wykop ten eksplorowany był od gł. 2,90 m poniżej poziomu portalu do 8,10–8,30 m. Uchwycono stopę kurtyny północnej zamku, posadowionej na skałe macierzystej. Przy budowie tego muru zniszczona została starsza, wczesnośredniowieczna warstwa ciemnobrunatnej, gliniastej ziemi. Warstwa ta przecięta została przez wkop pod ten mur. Zasypisko tego wkopu i poziom użytkowy sprzed budowy, przykryty został niwelacyjną warstwą piasku ze żwirkiem i kamieniami. Nad tą warstwą znajdowała się piaszczysta, brunatna ziemia z kamieniami i węgielkami [poz 5,00–5,40 m] z XV i przełomu XV/XVI wieku (tabl. III, 2, 3, 5–7). Powyżej znajdowała się kilkucentymetrowa, zbita warstwa zaprawy, wskazująca na prace budowlane [gł. 5,00 m] i poziom użytkowy odsłoniętego w wykopie I/68 po-

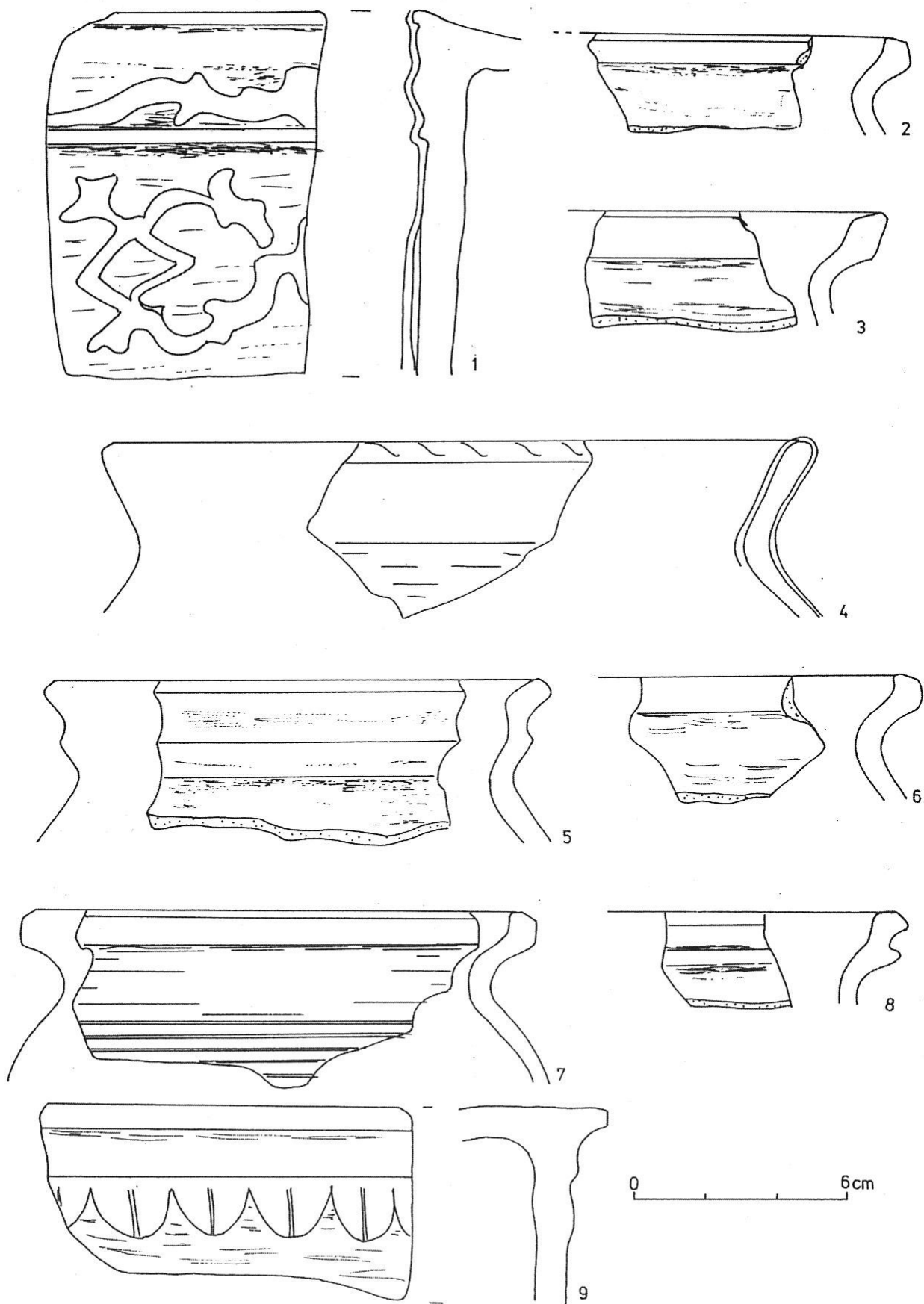
Tabl. I. Odrzykoń — Zamek Średni (Kamieniec), woj. Krosno. Wybór ceramiki z warstwy gruzu na dziedzińcu (1996 rok)

Taf. I. Odrzykoń (Kamieniec), Wojewodschafft Krosno. Keramik

Табл. I. Одзикоць — Средний замок (Каменец), воев. Кросно. Выборка керамики из слоя груза на замковом дворе (1996 год)

Tabl. II Odrzykoń — Zamek Średni (Kamieniec), woj. Krosno. Wybór materiału z kaplicy
Taf. II. Odrzykoń (Kamieniec), Wojewodschaft Krosno. Funde aus der Kappelle
Табл. II. Одзиконь — Средний (Каменец), воев. Кросно. Выборка керамики из капеллы

Tabl. III Odrzykoń — Zamek Średni (Kamieniec), woj. Krosno. Wybór materiału z badań A. Wentkowskiej: 1 — wykop V/70, gł. 500–520 cm; 2, 3, 5–7 — wykop I/68, gł. 505–520 cm; 4, 8, 9 — wykop I/68, gł. 490–505 cm

Taf. III. Odrzykoń (Kamieniec), Wojewodschaft Krosno. Materialien aus der Forschungen von A. Wentkowska: 1 — Schnitt v/70 (Tiefe 500–520 cm); 2, 3, 5–7 — Schnitt I/68, (505–520 cm); 4, 8, 9 — Schnitt I/68 (490–505 cm)

Табл. III Одзико́нь — Средний замок (Каменец), воев. Кросно. Выборка материала из исследований А. Вэнтковской: 1 — раскоп V/70, гл. 500–520 см; 2, 3, 5–7 — раскоп I/68, гл. 505–520 см; 4, 8, 9 — раскоп I/68, гл. 490–505 см

mieszczenia, zbudowanego prawdopodobnie na początku XVI wieku.

Gotycki poziom użytkowy znajdował się prawdopodobnie wyżej [około 4,55 m], lecz został zniszczony przez tę budowę.

Ponad warstwą zaprawy wystąpiła warstwa spalenizny, świadcząca o pożarze, po którym nie prowadzono już żadnych prac budowlanych. Znajdowano tu fragmenty kwadratowych płytek, cegłę palcówkę, kafle (często z ornamentem dachówkowatym), szkło i gwoździe. Dane te pochodzą z dokumentacji i sprawozdania z badań A. Wentkowskiej w 1968 r. (MOK – A-D-30). Poziom ten jest porównywalny z warstwą spalenizny odsłoniętą w toku obecnych prac (ryc. 2). Wyżej znajdowała się już gruba warstwa gruzu po zniszczeniu zanku.

Z kolei przystąpiono do oczyszczenia wnętrza pomieszczenia na odcinku północnym (zwanego dalej pomieszczeniem „B”). Wstępnie oczyszczono pas na szerokości drzwi. Nie zaobserwowano wewnętrznego rozwarstwienia gruzu. Występował tu niezbyt gruby gruz żółtoszary o odcieniu różowym, z cegłą palcówką (13,5 × 7,5-8 × xx) i cegłą przypaloną (lub szkliwioną) oraz licznymi, kwadratowymi płytkami ceramicznymi o grubości 3-4 cm (bez lub z żółto-niebieską glazurą). Oczyszczono, wcześniej widoczny od zewnątrz próg, a ok. 10 cm niżej (443,55 m.n.p.m) odsłonięto posadzkę ceglana ze śladami ciemniejszej ziemi — może nawet spalenizny.

Potem oczyszczono pozostałą część pomieszczenia „B” z podobnego wypełniska. Na wewnętrznych ścianach stwierdzono mocny tynk, a ściana południowa posadowiona była na skale macierzystej, która występowała tu od poziomu 444,10 m.n.p.m. [3,80 m]. W narożniku południowo-zachodnim wykuto w skale otwór dla lepszego osadzenia muru.

Po wyeksplorowaniu pomieszczenia „B” przystąpiono do sukcesywnego oczyszczenia dziedzińca koło kaplicy. Odsłonięto wtedy 2 dolne schody, nie znane wcześniej (ostatni podest na gł. 443,87 m.n.p.m) oraz zewnętrzne ściany kaplicy. Zdjęto tu nakład od 70 do 140 cm osiągając poziom ok. 443,35 m.n.p.m [4,60-4,65 m]. W zasypisku, między schodami a kaplicą znaleziono szereg elementów kamieniarki — kolumny, węgary i profile oraz ceramikę z XVII wieku (tabl. I 3-6).

Odsłonięto również ścianę zachodnią i północną kaplicy z dobrze zachowanym wejściem. Gotyckie zwieńczenie drzwi znajdowało się na miejscu jeszcze w latach osiemdziesiątych (J. Starzewska, H. Iłowski 1984, fot. 9), stąd można bezbłędnie określić wysokość tego wejścia, które wynosi 170 cm w szczycie. Sama kaplica omówiona zostanie później.

Od strony północnej, przy kaplicy obniżono się do gł. 4,80 m od poziomu portalu. W miejscu tym wykonany został w roku 1970 wykop V/70, eksplorowany do gł. 6,00 m od poziomu portalu. Od głębokości 5 m występowała już brzoza glina z materiałem późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym (tabl. III, 1). Wydobyte obecnie stąd (oraz z rejonu między kaplicą i tarasem) elementy kamieniarki są w większości wtórnym odkryciem, gdyż większe elementy

architektoniczne po ich przykryciu folią pozostawiono wtedy na miejscu.

Po odgruzowaniu przestrzeni między kaplicą a tarasem przed muzeum, odsłoniła się ściana zachodnia budynku południowo-wschodniego z dwoma wejściami na poziomie 443,30 i 443,40 m.n.p.m. (ryc. 1). Fragmentarycznie rejon ten został rozeznany w roku 1970 przez A. Wentkowską, która założyła tu wykop V/70 i X/70. Nieco niżej [4,70-4,80 m] odsłoniętego obecnie poziomu, natrafiono wtedy na warstwę spalenizny.

W samym narożniku tarasu, przy wejściu do muzeum odsłonięto mur kamienny, wychodzący poza obecne obramienie. Położona jest na nim izolacja z papy (prawdopodobnie przez ekipę budowlaną PKZ).

W całej tej strefie, w gruzie znajdowano sporo materiału archeologicznego (tabl. I, 7-10) — ceramika z glazurą i bez, kafle z zieloną polewą oraz kafle zdobione białym, stylizowanym ornamentem na niebieskim tle (XVII w.).

Następnie oczyszczono północno-zachodnią partię dziedzińca (z pozostawieniem pasa przy murze kurtynowym). W narożniku, przy wejściu „B” do budynku przy murze granicznym natrafiono na stertę, wybranej już cegły, której, z racji nagłego osunięcia się ścian, nie zdążono wywieźć (w XIX wieku?). Tutaj też, jak już wspomniano wcześniej, na poziomie 442,90-443,10 m.n.p.m. uwidoczniły się ślady spalenizny.

Kaplica (ryc. 4) była aż po nasadę sklepienia (446,00 m.n.p.m) zasypana gruzem kamiennieocglanym.

W zasypisku tym wystąpiło mnóstwo kwadratowych cienkich płytek ceramicznych, gwoździ i ceramiki, zarówno nowożytnych jak i późnośredniowiecznej (tabl. II) oraz detali architektonicznych. Na poziomie 443,40 m.n.p.m [4,50 m] odsłonięta została posadzka ceglana. W ścianie wschodniej było niewielkie okienko. Także w ścianie północnej uchwycono na poziomie 444,55 m.n.p.m podstawę okna. Wejście do kaplicy było niskie, bo w szczycie mierzyło 170 cm. Wskazywałoby to raczej na wtórne przeznaczenie tego pomieszczenia na kaplicę. Także sklepienie jest wkute w mur główny, więc jest od niego młodsze. Dotychczas wszyscy badacze datowali tę kaplicę na wiek XVI, wiążąc ją z Bonarami. Zwracali jednak uwagę na gotyckie zwieńczenie drzwi. Drugim starszym elementem, obecnie wydobytym tuż przy ścianie kaplicy, jest piękna tarcza z herbem Pilawa i Jelita (ryc. 5). Herbem takim posługiwał się Henryk, który przejął we władanie zamek w połowie XV wieku. Być może rzeczywiście sam budynek jest XV-wieczny, a na kaplicę zamieniona została w wieku XVI przez Bonarów.

Na samym końcu, przystąpiono do odgruzowywania rejonu bramy. Wtedy to odsłonięto odboje bramy (443,20 m.n.p.m) oraz posadzkę ceglana na poziomie 442,80 m.n.p.m. Pod nią znajdowała się niezbyt duża warstwa gruzu z materiałem z XVII wieku oraz ciemnoszara ziemia, a następnie spiaszczona skala macierzysta (od poziomu 442,15 w środku i 442,55 przy murze). Przy kurtynie północnej natomiast odsłonięto wnętrze pomieszczenia, na którego ślad natrafiła A. Wentkowska w wykopie I/68.

PODSUMOWANIE

Prowadzone w roku 1996 odgruzowanie i wyrównywanie dziedzińca doprowadziło do odsłonięcia szeregu nieznanych dotąd fragmentów murów i pomieszczeń (kaplica, budynek przy murze granicznym, rejon bramy). Pozyskano sporą ilość elementów kamieniarki, która pozwala nam wyobrazić sobie wielkość i bogactwo tego założenia. Dzięki stosowaniu przez ekipę z Zespołu do Badań nad Polskim Średniowieczem ścisłych pomiarów, dokumentowane poziomy są łatwo porównywalne i przy braku materiału można je bliżej datować. Ułatwiały także pracę, gdyż można było sobie pozwolić na obniżanie się grubszymi warstwami. Okazało się, że cały obecnie ściągnięty nadkład jest warstwą destruktu powstałego bardzo późno, po okresie normalnego użytkowania zamku. Tylko dolne partie gruzowiska pochodzą z okresu pożaru w końcu XVI lub na początku XVII wieku. Słusznym okazał się postulat M. Brykowskiej, zaleca-

jący obniżenie poziomu dziedzińca na ten mniej więcej poziom. Dzięki temu uwidocznione są: kaplica, budynek od strony wschodniej (czy też południowo-wschodniej). Usunięcie tego poziomu nie doprowadziło do zniszczenia istotnych nawarstwień kulturowych.

Natomiast, w przypadku dalszego obniżania się (poniżej 5 m od portalu) natrafiać się będzie na poziom z XVI wieku oraz na warstwy późnośredniowieczne. Nie wydaje się celowym i słusznym głębsze naruszanie tych poziomów. Dobrze by było wykonać tylko specjalne wykopy archeologiczne, w celu uściślenia danych ekipy Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. Postulowałbym także założenie wykopu wewnątrz kaplicy, w celu uzyskania materiału ją datującego.

Jak już wspomniałem na wstępie, sprawozdanie to jest wstępne, gdyż spodziewana jest kontynuacja prac.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Brykowska M.

1970 *Badania architektoniczno-archeologiczne zamków w Sochaczewie, Ciechanowie i Odrzykoniu*, [w:] VI Konferencja Naukowa w Warszawie 10 i 11 I 1969 r. Sprawozdania 1967-1968 Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW, Warszawa, s. 20-30.

Janowski J.

1966 *Kilka uwag nad problematyką badawczą zamku w Odrzykoniu pow. Krosno w świetle dotychczasowych prac archeologicznych*, „MSROA” t. 5, s. 114-117.

1968 *Przyczynki do historii zamku w Odrzykoniu pow. Krosno w świetle badań archeologicznych*, „MSROA” t. 6, s. 89-102.

Małkowska-Holcer T.

1972 *Ze studiów nad historią zamku Kamieniec koło wsi Odrzykoń w powiecie krośnieńskim*, [w:] *Architektura rezydencjo-*

nalna i obronna województwa rzeszowskiego, Łańcut s. 137-152.

Proksa M.

1988 *Sprawozdanie z badań archeologicznych przy baszcie na terenie Zamku Średniego w Odrzykoniu*, msp u WKZ w Krośnie.

Starzewska J., Iłowski H.

1984 *Odrzykoń. Sprawozdanie z uzupełniających badań architektonicznych na terenie Zamku Średniego*, msp u WKZ w Krośnie.

Wentkowska A.

1970 *Sprawozdanie z badań archeologicznych w 1968 r. na terenie zamku w Odrzykoniu*, [w:] VI Konferencja Naukowa w Warszawie 10 i 11 I 1969 r. Sprawozdania 1967-1968 Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW, Warszawa, s. 135-160.

Antoni Lubelczyk

Zur neusten Forschungen der „Mittleren Burg” in Odrzykoń

Zusammenfassung

Die Burg in Odrzykoń (bis zum 19. Jh. gekannt als Kamieniec) gehörte zu den mächtigsten mittelalterlichen Befestigungen in Süd-Ostpolen. Die erste Erwähnung der Ortschaft stammt aus dem Jahre 1348; die Burg muß vor 1399 entstanden sein, da in diesem Jahr weilte dort der König Jagiello vor dem Krieg mit den Kreuzrittern. Im 16. Jh. wird sie zum Familienhof von Kamienieccy umgebaut; ab Mitte des 17. Jhs. gerät die Burg in Verfall. Die chronologische Überlegungen zu dieser Burg stützen sich auf der Arbeit von T. Małkowska-Holcer (1972, 139ff.).

In den 60ern und 70ern Jahren wurden die archäologisch-architektonischen Untersuchungen von der For-

schungsgruppe zum Polnischen Mittelalter der Warschauer Universität und der Warschauer Technischen Hochschule durchgeführt. Die Forschungsergebnisse bleiben zum größten Teil bis heute aktuell. Die damals bestimmten Kulturschichten sind kongruent mit den neu entdeckten Niveaus. Eine vorläufige Synchronisierung befindet sich auf der Abb. 6. 1996 wurde die Trümmerschicht (100 bis 170 cm) aus dem Burghof beseitigt und das Gelände wurde bis zum Niveau 443,00 m ü.N.N. planiert. Die Arbeiten führten zur Entdeckung einer Kapelle und anderer Gebäude (an dem Tor und an der Befestigungsmauer). Dabei kamen verschiedene architektonische Elemente, Kacheln und Bodenfliesen zutage.

Diese wurden von modernen Überresten bedeckt. Die unteren Trümmerparteien können aus dem Brand um das Ende des 16. bzw. des 17. Jhs. stammen. Bei der tieferen Schichten

handelt es sich um die Niveaus aus dem 16 Jh. und aus dem ausgehenden Spätmittelalter. Weiteren Arbeiten an dieser Fundstelle erscheinen notwendig.

Антони Любэльчик

Новые данные в истории „Среднего замка” (Каменца) в Оджиконе, воев. кросненское в свете последних археологических исследований

Резюме

Замок в Оджиконе (название употребляемое с XIX века, ранее как Каменец) принадлежал к самым мощным средневековым фортификационным строениям в юго-восточной Польше. Первое упоминание об этой местности относится к 1348 г., а замок должен был возникнуть еще до 1399 г., так как в этом году в нем пребывал Владислав Ягелло, готовясь к войне с крестоносцами. В XVI веке замок превращен в величественную резиденцию Каменецких, а с середины XVII века, в результате потери значения оборонительных строений этого типа и запущенный своими владельцами, начинает приходить в упадок. Уже в XIX веке он существует исключительно как романтические руины, запечатляемые в картинах, рисунках и литературе. Детальную периодизацию разработала Т. Малковска-Гольцер (1972, s. 139).

Наиболее важные архитектурно-археологические исследования проводила здесь на рубеже 60–70 гг. Группа исследований польского средневековья Варшавского университета и Варшавской политехники. Результаты, полученные этим коллективом, до сих пор актуальны, а благодаря снятию абсолютных измерений, выделенные в то время культурные слои сейчас возможно сравнить с исследуемыми уровнями. Обобщающую попытку такой синхронизации представляю на рис. 6.

В 1996 году предпринята уборка строительного мусора (груза) и выравнивание территории двора Среднего замка до уровня около 443.00 м над уровнем моря (4,90 м от порога портала), снимая груз толщиной от 100 до 170 см. Эти работы привели к открытию целого ряда не известных до этого времени стен и помещений (часовня, постройка у граничной стены и в районе ворот).

Собрано большое количество каменных архитектурных деталей, кафель и плитки от пола, которые позволяют представить всю величину и богатство этого оборонительного строения. Оказалось, что все снятые сейчас наслоения — это деструкция, появившаяся уже после периода нормального функционирования замка. Только нижние слои могут быть результатом пожара, имевшего место в конце XVI или в начале XVII века. Однако, по мере дальнейшего углубления (ниже 5 м от портала), наталкиваемся на уровень XVI века и позднесредневековые слои. На наш взгляд, нарушать эти уровни глубже-нецелесообразно. Желательно только заложить несколько археологических раскопов, которые позволили бы уточнить данные экспедиции Варшавского университета и Варшавской политехники, а также раскоп внутри часовни с целью приобретения датирующего ее материала.